

Mladen Parlov

500 GODINA OD SMRTI MARKA MARULIĆA: MARULOVA
DUHOVNA OSTAVŠTINA

500th Anniversary of Marko Marulić's Death: Marul's Spiritual Legacy

UDK: (21-174+347.67)28-22

Marulić, Marko(1450.-1524.)2.174

Marulić, M. „Evandelistar“ i „Institucija“ 4. 27-247 Matej, Marko,
Luka, Ivan.

(0.07) 81“243

091.14 (497.5)pisan 811.124 poluuncijalom i karolinom “VII”

Marulićevi 004.351: kralji, 2-722.52, 27-423.5, 37.091.57

U 19. st. Marulić je nazvan „ocem hrvatske književnosti“

2-662j Marulićeve Judite na (497.5) 821.163.42

Marulov 27-584 i 347.67: 002: 364.662

Marulova (2-174 +654.09) (084.3-54)

Franco Giuliani (450.341) 331.108.54 Marulićevim 27-184.2

Marulić (044.2)9. 003.075 iz (1501.) 316.613.42 Jerolimu Čipiku

Marulićeva 070.488 : 811.163.42, 398.81, „Molitvu suprotiva Turkom“

Napisao je lirske pjesme Divici Mariji. Progovara o kristovoj mucu,
Naslidovanje Isus Krista.

Djela Marka Marulića:179.9, 27-31-475, Institucija, Evandelistaur,
o 27-312.8

27-175.3 i Životu Sv. Jeronima

811.124 070 Evandelistara i Institucije

Pedeset priča, načela kršćanskog života

27-175.3 Kristov sud] 1901.

Repertorium : „Biblioteca Nazionale Centrale“

56.073.48 Marulićeva Davidijada 1952. g.

Trodijelni Evandelistar : krepostima, 2-423.79 , ufanju i

27-423.79i(4 knjige)

Pregledni rad

Review article

Primljeno 9/2023

Sažetak

Duhova baština u najširem smislu riječi sve je ono što je ostalo iza jednog čovjeka, naraštaja ili naroda, bez obzira na vrijednosni sud o toj baštini. Duhovnom baštinom u tom smislu možemo nazvati i materijalna ostvarenja jer su plod ljudskog uma, odnosno ljudskog duha. U užem smislu riječi duhovnom baštinom jednog čovjeka nazivamo ostavštinu koja je nadahnuta kulturom u kojoj

je osoba živjela i koja je utjecala na kulturu budućih naraštaja. U ovom užem smislu i sam primjer života predstavlja se kao baština jer netko može primjerom svoga života biti izazov te izvor nadahnuća za nove naraštaje. Životi istaknutih osoba koje, primjerice, kršćani nazivaju svetcima primjer su takve vrste baštine.

Na Marka Marulića (1450. – 1524.) možemo primijeniti sva tri navedena vida duhovne baštine. Naime, iza sebe je ostavio brojna djela, od kojih neka ne bismo mogli ubrojiti u duhovnu baštinu, barem kršćanskog tipa, u užem smislu riječi (primjerice, dio tzv. Glasgowskih stihova). Istodobno Marulić je iza sebe ostavio djela koja su već njegovim suvremenicima služila kao izvor nadahnuća za bolji život. Tu posebno mislimo na 'Evandelistar' i 'Instituciju', ali i na druga djela kršćanskog nadahnuća koja su objavljiva na i prevedena na više europskih jezika. Njegova su djela čitali i na njima se nadahnjivali kraljevi i biskupi, sveti i grješnici, učeni i manje učeni. Kroz gotovo dva stoljeća Marul je svojim djelima nadahnjivao, izazivao i poticao cijele naraštaje vjernika laika, redovnika i svećenika. Na kraju Marulić je, kako nam prenose svjedoci njegovi suvremenici, živio uistinu svetačkim životom tako da je ne samo umro na glasu svetosti, 'in fama sanctitatis', nego je svojim suvremenicima i sljedećim naraštajima postao izazov i nadahnuće za humaniji i bolji život.

Marulićeva duhovna baština osobita je odjeka imala u narodu kojem je pripadao i kojim se ponosio. U devetnaestom je stoljeću prozvan 'ocem hrvatske književnosti' (Ivan Kukuljević Sakcinski), a u dvadesetom, pod tuđinskom čizmom, Marul je polako tonuo u zaborav. Bilo je nadati se kako će uspostavom hrvatske države Marulić za Hrvate postati ono što je Dante za Talijane ili Goethe za Nijemce. No, mi kao da ne znamo što bismo s Marulićem pa se pitamo: Treba li ga izbaciti iz školske lektire ili ga ostaviti? Pitamo se: Što od Marulića ponuditi novim naraštajima?, ne shvaćajući da Hrvati u svojoj povijesti, s vrijednosne točke gledišta, nikada nisu imali tako plodna i dobra autora koji je svojim djelima odgajao naraštaje Europljana te koji i danas ima što ponuditi novim naraštajima, ako ne Europljana, ono barem svojih Hrvata.

Ključne riječi: Marulić, duhovna baština, opus, prijevod, recepcija, kršćanstvo.

UVOD

Godine 2024. obilježava se 500. obljetnica smrti Marka Marulića (umro je 5. siječnja 1524.).¹ Spomenuta obljetnica zasigurno će pogled mnogih svrnuti na Marulića i njegov *opus* koji je od iznimnog značenja za hrvatsku književnost te hrvatsku kulturu općenito. Primjerice, dobro je poznato kako je Marulićeva „Judita“ imala veliki utjecaj na hrvatsku književnost, od Hektorovića i Zoranića, preko Barakovića i Preradovića pa do Tina Ujevića i Tonča Petrasova Marovića. Velika obljetnica preminuća Marka Marulića prigoda je da se progovori općenito o Marulićevoj duhovnoj baštini. A kad je riječ o duhovnoj baštini, ona se može promatrati pod nekoliko vidova: ponajprije baština je sam život određene osobe, osobito kad je netko svojim životom utjecao na svoje suvremenike i buduću naraštaje; potom duhovna je baština sve što je ostalo iza života jedne osobe pa makar bila riječ i o materijalnim ostvarenjima, jer su i ona zamišljena u ljudskom duhu, premda su izrađena radom ljudskih ruku; i najzad duhovna je baština u najužem smislu riječi skup vrednota koje je netko zastupao i živio te ih je životom i djelima ostavio budućim naraštajima. Ako pod navedenim perspektivama promatramo Marulićevu duhovnu baštinu, tada je jasno kako je njegov svetački život najvažnija duhovna baština, a potom njegova djela koja su ga proslavila i koja su utjecala na brojne naraštaje, napokon Marulićeva su duhovna baština poruke koje je prenosio svojim djelima te vrednote koje je svojim životom svjedočio.

U svojoj *Oporuci* koju je sastavio nekoliko godina prije smrti, a pročitana mu je neposredno prije nego što će umrijeti, Marulić određuje da se dio nekretnina koje je posjedovao te dio knjiga iz njegove prilično bogate biblioteke prodaju te da se novac podijeli siromasima. *Oporuku* zaključuje riječima: „Sve ovo neka bude na slavu svemogućega Boga i njegovih svetaca i za popravak mojih grijeha i onih čija smo dobra posjedovali nasljedstvom ili zapisom. Konačno, štogod preostaje popraviti, molim Gospodina Isusa, da za mene popravi po zaslugama svoje presvete Žrtve. U ruke Tvoje povjeravam duh svoj, Gospode, koji s Ocem i Svetim

¹ Ovaj je rad proširena verzija izlaganja koje je autor održao na skupu posvećenom Marulićevoj „Juditi“, a koji je održan u Splitu, 23. i 24. travnja 2021. Izlaganje je u obliku kraćeg stručnog članka objavljeno u *Hrvatskoj reviji*, 21 (2021.) 3, str. 3–7.

Duhom živiš i kraljuješ kao Bog na sve vijeke vjekova, amen.² Ta završna želja i molitva lijepo sažima cijeli njegov život koji je bio u službi Bogu i bližnjima.

1. MARULIĆEV SVETAČKI ŽIVOT

Frano Božičević (1469. – 1542.), prvi Marulićev životopisac, ujedno njegov suvremenik i prijatelj, napisao je, vjerojatno kratko poslije Marulićeve smrti, prvi Marulićev životopis (*Vita Marci Maruli*). Božičević donosi velike pohvale Marulovu životu, prikazujući ga kao pokornika te čovjeka koji je svetački živio i preminuo. Evo kratkog izvatka iz Božičevićeva hagiografskog opisa Marulićeva života:

„Od ranog djetinjstva do duboke starosti ništa nije učinio što ne bi bilo vrijedno pohvale, ništa rekao što ne bi bilo vrijedno divljenja, ništa napisao što ne bi bilo vrijedno spomena... tako je bio čedan, tako neobično uljudan, tako prema svima otvoren da su ga s pravom svi nazivali uzorom života, ogledalom kreposti, mjerilom poštenja... Oko četrdeset se godina danju i noću predano bavio čitanjem svetih svezaka i pisanjem vlastitih djela, a uz to se u najstrožoj pokori trpio bdijenjem, postom, kostrijeti, molitvom, vrlo tegobnim bičevanjem. U hramu [crkvi sv. Dujma, nap. M. P.] je neprestance bio nazočan službi Božjoj, prvi pri ulasku, posljednji pri izlasku; službu Božju nije propuštao... Bio je milosrdan, čovjekoljubiv, izobilno obdaren svakovrsnim pohvalnim vrlinama.”³

Možda su Božičevićeve pohvale Marulićeva života pretjerane, možda su tek poštovanje iskazano prijatelju i uzoru i to u svrhu objavljivanja, tj. približavanja Marulića onima koji ga nisu poznavali, no ostaje činjenica da je Marulić još za svoga života primio velike pohvale i na račun svojih djela i za svoje uzorno svetačko življenje. Tako je, primjerice, prvo izdanje Marulićeve *Institucije*, ono venecijansko iz 1506., popraćeno epigramima koje je napisao Jeronim Macarelli, arciprezbiter iz Trogira, a u kojima se slavi Marulićev svetački život:

---

² *Oporuka Marka Marulića*, priredio i preveo Lujo Margetić, *Colloquia Maruliana*, XIII (2005.), str. 35–37.

³ Frane Božičević, *Život Marka Marulića Splićanina*, Priredio i preveo Bratislav Lučin, *Književni krug – Marulianum*, Split, 2007., str. 31–35.

„Marulić iznosi svijetu primjere svetaca Božjih,
 koji u nebeski raj svakom pokazuju put;
 Neće da kaže svoga života ni primjera svojih,
 koje bi trebalo svud pričati ljudima svim.
 Ta tko od njega bolji je? Tko li svetije živi?
 U koga takav je još za vjeru Kristovu žar?“⁴

Slične pohvale na račun Marulićeva svetačkog života donosi i nakladnik iz Venecije Franjo Giuliani (Franciscus Julianius Venetus), o kojemu još znamo premalo. U poslanici čitateljima kojom je popratio izdanje *Evandelistara* iz 1516. piše kako Marulić „prezrevši bogatstvo, prezrevši časti i odrekavši se onoga u što obični smrtnici stavljaju svoje najviše dobro... živeći u tijelu, a mimo tijela, nebeski je život provodio na zemlji“.⁵

Zanimljivo svjedočanstvo o Marulićevu svetačkom životu donosi Francesco Celso, kapetan i upravitelj Splita. U jednom izvješću Mletačkoj Republici, od 26. studenoga 1518., u kojem prokazuje lakomislenost mladih koji troše obiteljska dobra na poroku kockanja, spominje i Marulića: „... vidjevši ih ne samo kako troše obiteljska dobra učeni gospodin Marko Marulić, osoba u godinama koja jako štuje Gospodina Boga, upozorava ih govorom i natpisima na trgovima čak i sa strašnim slikama.“⁶

Više zasebnih svjedočanstava suglasna su o Marulićevu svetačkom životu te ih možemo bez velike zadržke uzeti za ozbilj. No, kada i ne bi postojala, bilo bi nam dostatno ono što je Marulić otkrio sam o sebi i to ne samo u svojim djelima nego u pismima napisanim dobrom prijatelju. U jednome venecijanskom arhivu otkriveno je sedam pisama koje je Marulić napisao svomu prijatelju Jerolimu Ćipiku, svećeniku i kanoniku koji je živio i dje-

⁴ *Marcus Marvlvs Spalatensis De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, Impressit Venetijs presbiter Franciscus Lucensis de consortibus Cantor ecclesiae S. Marci et bernardinus de Vitalibus Venetus Regnante Serenissimo Principe r. D. D. Leonardo Lauredano Dei gratia Inclyto Duce Venetiarum, MDvj, Die x mensis Februarij. *Carmen Hieronymi Macarelli* nalazi se na pozadini petog lista, ispod *Indeks capitolorum operis*. Prethodni je prijevod iz pera M. Pavelića, *Učitelj svete umjetnosti*, Zagreb, 1924., str. 18.

⁵ Navod je iz: Marci Maruli Spalatensis, *Evangelistarum*, Venetijs, Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus lucensis Sacerdotis integerrimi in edibus Iacobi leuci, impressoris accuratissimi. Impensis vero Melchioris sesse, MDXVI mense Maio Leonardo Lauretano principe optimo. *Franciscus Julianius Venetus lectori felicitatem* nalazi se na 151 listu.

⁶ Šime Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae, Tomus III (Annorum 1553-1571)*, Sumptibus Academiae Scientiarum et Artium, Zagrabiae, 1880., str. 226.

lovao u Veneciji. Pisma su iz 1501. godine. Donosimo izvatke iz dvaju pisama, *Drugog* i *Trećeg*, koja otkrivaju Marulićevu nutrinu, njegov stav pred životnim nedaćama, a on je upravo svetački. U *Drugom pismu*, napisanu poslije smrti dvojice braće, piše:

„Tako se dogodilo, takva je bila volja Božja, blagoslovljeno ime Gospodnje. On ih je dao, on ih je uzeo kada mu se sviđjelo. Sve što trpimo, grijesima smo zaslužili. Božje milosrđe bolje sa nama postupa nego što zavrjeđujemo. Za svaku dobru stvar odajem zahvalnost Višnjemu siguran da nam sve nesreće šalje za naše dobro, da bi se kažnjeni popravili, a popravljeni postali dostojni onog vječnog zdravlja i blaženstva koji su nam pripremljeni od postanka svijeta. Ne želi Gospodin smrti grješnika, nego da se obrati i živi. Zato se ja ne žalim na sreću, nego zahvaljujem Bogu, a ako je ovo malo, neka na mene dođu sve nevolje koje postoje na svijetu, samo da se nikada ne lišim milosti Isusa Krista Spasitelja našega. Sveti Mučenici, koji su je imali, koliko su teže muke podnosili, toliko su više uživali. Ako je Bog za nas, tko će biti protiv nas?“⁷

U *Trećem pismu*, dok strepi nad sudbinom majke koja je teško bolesna, izražava svetačko podlaganje volji Božjoj:

„Izgubio sam dva brata u jednom mjesecu, a sada sam i pred gubitkom majke, ako je Isus Krist čudesno ne izliječi.⁸ Da mi se ovo dogodilo u drugo vrijeme, bilo bi manje zlo, ali sada kada sam ostao sam da upravljam kućom, što mi se prije nije događalo, još me više opterećuju stvari s kojima se nisam bavio. Da ne očekujem povratak Valerija..., a ja bih se bavio svojim poslovima, ali iz ljubavi prema njemu treba se sada brinuti o kući. A u tome mi je, za moj veći nemir i muku, nedostajala majčina pomoć, tako da sam u neprilici sa sviju strana, kao onaj koji se našao u velikoj oluji s brodom krhkim i lišenim opreme. Nada je moja jedino u Bogu i on će me, oslobađajući me, po svojoj ljubavi i milosrđu, od tolikih nevolja, privesti u luku duhovnog mira. A ja ću, oslobođen od svjetovnih briga, ostatak svoga života utrošiti za stvari koje će biti na hvalu Višnjega, za zdravlje bližnjih

---

⁷ Marko Marulić, *Sedam pisama, II*, u: *Colloquia Maruliana I* (1992.), str. 39.

⁸ Čini se da mu je majka Dobrica preživjela kužnu groznicu, jer dokumenti govore da je 1504. još bila živa. Usp. Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, Erasmus – Književni krug – Marulianum, Zagreb – Split, 1999., str. 20.

i čišćenje od mojih grijeha, zbog kojih su me, kako mislim da trebam ispovjediti, gorespomenute neprilike zasluženo zadesile.“⁹

Iz spomenutih odlomaka, kao i iz *Prvoga pisma*, pojavljuje se svijest obraćena grješnika koji želi pružiti zadovoljštinu zbog grješne prošlosti. No, očito je i posvemašnje podlaganje volji Božjoj, a to je ono što razlikuje život svetca od života običnog vjernika. Bez ulaženja u daljnju raspravu može se zaključiti kako se zaokret u Marulićevu životu dogodio poslije smrti brata mu Šimuna koji je mlad preminuo. To je moglo biti oko 1482. ili 1483. godine.¹⁰ Čini se kako je poslije obraćenja Marulić odlučio posvetiti se Bogu izborom života u redovničkom staležu. Ne znamo u koji je splitski ili kakav drugi samostan ušao, ali ako je vjerovati autobiografskim stihovima iz poeme *Dobri nauci*, Marulić se razočarao u samostanski život te je odlučio posvetiti se Bogu živeći u svijetu.¹¹

Gotovo cjelokupni Marulićev književni opus nastao je na tragu promicanja kršćanske duhovnosti, odnosno na tragu njegove želje da svojim pisanjem proslavi Gospodina te da bude na korist svojim bližnjima. Iz cjeline tog opusa odskače jedino dio tzv. *Glasgowskih stihova*.¹² Postavlja se pitanje: Kako je moguće s Marulićevim svetačkim životom povezati erotske čak i lascivne stihove, kakvih ima u Glasgowskoj zbirci. Psihološki je nemoguće, osim ako je riječ o podvojenoj osobnosti, da osoba s prethodno opisanim nutarnjim raspoloženjem i stanjem, koja je nadasve zabrinuta kako postići „čišćenje od grijeha“, u isto vrijeme zapiše stihove (epigrame) kakvi se nalaze među *Glasgowskim stihovima*. A oni su ipak iz Marulićeva pera. Jedino je objašnjenje da ih je napisao u dobi prije radikalnoga životnog zaokreta, dakle u vrijeme mladenaštva.

Vrijeme nakon obraćenja Marulić je obilježio izvanrednom spisateljskom aktivnošću. Njegova su djela očitovanje njegova nutarnjeg života. Ono što je i sam živio to je drugima preporučivao. Naime, čine se kao da su mnoge stranice *Evandelistara* plod

⁹ M. Marulić, *Sedam pisama*, III., str. 41.

¹⁰ Usp. Mladen Parlov, *Speculum virtutis. Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao*, Književni krug –Marulianum, Split, 2003., str. 43–44.

¹¹ Usp. M. Parlov, *Speculum virtutis*, str. 48.

¹² Stihove je u Glasgowu pronašao Darko Novaković te ih objavio kao zasebnu zbirku Marulićeve poezije: Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, Preveo i priredio Darko Novaković, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

svagdašnjeg iskustva života usmjerena prema stjecanju kreposti. Čini se da Božićević nije bez razloga prozvao Marulića „ogledalom kreposti – *speculum virtutis*“.¹³

Marulićev život, utemeljen na svakidašnjoj molitvi te usmjeren stjecanju kršćanskih kreposti, nije se mogao ne očitovati i naizvana. Ljubav prema Bogu, prema Isusu Kristu, a koja izbija gotovo sa svake napisane stranice, nužno se pretakala u ljubav prema bližnjemu. Glavninu svojih djela piše s nakanom da drugima pomogne u življenju vlastitoga kršćanskog života. No, nije se zaustavio samo na pisanju. Božićević piše da je Marko bio milosrdan te da se rado brinuo za siromahe.¹⁴ Tu je ljubav prema siromasima iskazao i u svojoj oporuci u kojoj je odredio da se veliki dio njegovih osobnih dobara proda i razdijeli siromasima.¹⁵

2. DJELA MARKA MARULIĆA

Splitski humanist napisao je tridesetak djela različitih književnih žanrova. Njegov književni *opus* moguće je promatrati pod raznim gledištima. Primjerice, po važnosti i/ili broju napisanih stranica može se govoriti o glavnim/velikim djelima (*Institucija, Evandelistar, O poniznosti i slavi Kristovoj*) i manjim djelima (*Dijalog o pohvalama Herkula, Pedeset priča, O Kristovu posljednjem sudu, Starozavjetne ličnosti, Tumačenje epigrama, Život sv. Jeronima* itd.). Potom, moguće je Marulićev *opus* podijeliti na prozni i pjesnički ili ih se može podijeliti prema jeziku na kojem su napisana (latinski, hrvatski i talijanski). No, kako god podijelili Marulov *opus*, ostaje činjenica da su gotovo sva njegova djela religiozno-didaktičkog značenja. Iz tog okvira odskače samo dio stihova na latinskom, očito napisanih u mladosti. U nastavku donosimo kratki prikaz Marulićevih djela, ukazujući na neke zanimljivosti koje su možda manje poznate široj javnosti.

Marulićevo najvažnije djelo na latinskom bez sumnje je *Evandelistar*. Djelo je sastavljeno u sedam knjiga, a dijeli se na

---

¹³ Prema Božićeviću, Marulić je „govorio malo, bio spor na srdžbu, među prijateljima ugodan i vrlo duhovit... tako je bio čedan, tako neobično uljudan, tako prema svima otvoren da su ga s pravom svi nazivali uzorom života, ogledalom kreposti...“ *Život Marka Marulića*, str. 33.

¹⁴ Usp. *Život Marka Marulića*, str. 35: „Bio je milosrdan, čovjekoljubiv, izobilno obdaren svakovrsnim pohvalnim osobinama. Siromasima, prosjacima i potrebitima krišom je poklanjao što god je mogao...“

¹⁵ Usp. Petar Kolendić, *Marulićeva oporuka*, Split, 1924., str. 11.

tri dijela prema tri teologalne kreposti: vjeri, ufanju i ljubavi. Prva je knjiga posvećena vjeri i krepostima s njom povezanim; druga i treća ufanju, a preostale četiri ljubavi. U 193 poglavlja pisana za ljude svih društvenih i crkvenih staleža Marul izlaže kršćanski moral i duhovnost temeljeni na Božjoj riječi (odatle ime *Evandelistar*) te na življenju kreposti, a ne na zapovijedima i zabranama kako je to činio tadašnji prevladavajući kazuistički moral. Djelo je, čini se, prvi put objavljeno 1487. premda ne u istovjetnom obliku kao danas poznato izdanje iz 1516. Doživjelo je brojna latinska izdanja, a prevedeno je na talijanski, španjolski i hrvatski. *Evandelistar* je bio osobito tražen na sjeveru Europe, gdje se pojavio i gdje je jačao protestantizam. Tako je, primjerice, u Kölnu u tri godine doživio šest izdanja (1529. četiri izdanja te 1532. dva).

De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum ili kraće *Institucija* Marulićevo je najslavnije djelo koje je slavnim učinilo i svoga autora. Djelo je sastavljeno od šest knjiga, tj. od 71 poglavlja u kojima Marul iznosi primjere svetaca u življenju određene kreposti na koju želi potaknuti čitatelja. Zapravo, ono što je na „teoretski“ način iznio u *Evandelistaru*, to u *Instituciji* postaje primjerom, praksom. Poticaj za svoju knjigu Marulić je pronašao u knjizi rimskog klasika Valerija Maxima (*Factorum et dictorum memorabilium libri IX*). U izradi svoga bestsellera služio se, osim Svetoga pisma, s preko 150 knjiga raznih crkvenih otaca, svetaca i duhovnih autora. Djelo je prvo izdanje po svoj prilici doživjelo 1498., premda danas kao *editio princeps* poznajemo ono venecijansko iz 1506. Osim brojnih latinskih izdanja (broje se na desetke!), djelo je doživjelo prijevode na gotovo sve glavne europske jezike: talijanski, francuski, njemački, portugalski, španjolski i češki. Postoji više zanimljivosti vezanih uz ovo djelo. Prva je, svakako najčudnija, da je završilo na Inkvizicijin *Popis zabranjenih knjiga* (*Index librorum prohibitorum et expurgatorum*, Madrid, 1612.) i to u klasi knjiga koje treba pročistiti (*nisi repurgetur*). Čuvarima pravovjerja bilo je sumnjivo Marulovo izlaganje o laži (*Inst IV, 4*). Druga važna zanimljivost ove knjige vezana je uz ponajvećeg misionara u povijesti Katoličke Crkve. Naime, pri svom odlasku u misije sv. Franjo Ksaverski sa sobom nosi samo dvije knjige: Brevijar (Časoslov) te *Instituciju* Marka Marulića koja mu služi kao svakidašnja duhovna okrijepa, katekizam, pomoć u sastavljanju propovijedi itd. Treća zanimljivost vezana uz *Instituciju* odnosi se također na misije. Naime, dio *Institucije* koji govo-

ri o mučenicima te o spremnosti na mučeništvo poradi vjere u Krista prerađen je na japanski te je poslužio prvim japanskim kršćanima da hrabro svjedoče svoju vjeru u Krista. Nadahnjujući se na primjerima mučeništva koje opisuje splitski humanist, i sami su zadobili najsjajniju od svih kruna kršćanskoga života, naime „krunu mučeništva“.

De humilitate et gloria Christi (O Kristovoj poniznosti i slavi) Marulićevo je, bez sumnje, najteološkije djelo. U tri dijela Marulić na apologetski način izlaže kristologiju Kristovih otajstava, što je i danas veoma zanimljiv i suvremen pristup. Knjiga je prvi put objavljena 1506. u Veneciji, premda je do nas došlo izdanje iz 1519. Knjiga je 1596. doživjela i talijanski prijevod. Fra Kerubin Šegvić prepoznao je vrijednost tog djela te ga je 1892. preveo na hrvatski.

U Marulićeva manja latinska djela pripadaju *Quinquaginta parabola* (*Pedeset priča*). Djelo, kako mu kaže naslov, u pedeset kratkih priča izlaže temeljna načela kršćanskog života te potiče čitatelje na krepostan život. Prvo je izdanje svjetlost dana ugledalo u Veneciji 1510., a nakon toga i brojna druga izdanja, pa čak i prijevode na talijanski, španjolski i hrvatski.

Dialogus de laudibus Herculis (Dijalog o Herkulovim pohvalama) jedno je od posljednjih Marulićevih djela, a objavljeno je 1524., kratko poslije njegove smrti. U formi dijaloga između pjesnika i teologa Marulić osuđuje povratak na poganstvo jednog dijela renesansnih pjesnika i humanista te ih poziva da radije veličaju kreposti kršćanskih junaka, nego da troše riječi na izmišljene junake grčke mitologije. I ovo je djelo doživjelo prijevod na talijanski (1549.), a u naše vrijeme i na hrvatski.

Čini se da je *De ultimo Christi iudicio (O posljednjem Kristovu sudu)* bio govor koji je Marulić držao pred skupinom svojih prijatelja, splitskih humanista. Riječ je o zanimljivom djelu s teološke točke gledišta. Naime, Marulić progovara o „posljednjim stvarima“ temeljeći svoj govor ne samo na Svetome pismu i djelima crkvenih otaca nego i na klasičnim filozofima kojima dokazuje istinitost kršćanske nauke i vjere u pogledu „posljednjih stvari“. Djelo je u rukopisu pronađeno tek 1901. te je potom i objavljeno.

Spis *De veteris Instrumenti viris illustribus commentarium (O starozavjetnim ličnostima)* bio je sve do 1976. poznat samo s Božićevićeva popisa. Tri godine poslije otkrića i objavljen je (1979.). Poticaj za djelo, kako doznajemo od samoga Marulića, naš je pisac dobio u sličnom djelu *De viris illustribus* od sv. Jeronima, svoga najmilijeg svetca. U knjizi, kako joj kaže sam naslov,

Marulić kratko iznosi osnovne podatke o raznim starozavjetnim osobama.

U teškim trenucima života rodnoga grada i vlastitog naroda, na poticaj prijatelja Marulić se za pomoć obraća papi Hadrijanu VI. *Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI, Pon. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium christianorum unionem et pacem (Poslanica Gospodina Marka Marulića Splitsanina Hadrijanu VI. Vrhovnom Svećeniku...)* objavljena je u Rimu 1522. Pismo je očajnički vapaj za pomoć u borbi protiv Turaka te poziv na slogu kršćanskog svijeta. S ovog posljednjeg aspekta zanimljiva je i danas.

Spisom *In eos qui beatum Hieronymum Italum fuisse contendunt (Protiv onih koji tvrde da je sv. Jeronim bio Italac)* Marul pobija mišljenje po kojem bi sv. Jeronim, njegov najdraži svetac, bio rođen u Italiji. On dokazuje da je Veliki Dalmatinac rodom iz Stridona, iz njegove rodne Dalmacije. Djelo je više puta (1666., 1668.) objavio poznati sakupljač hrvatskih povijesnih dokumenata Ivan Lucić. Nedavno (1993.) pronađeni životopis sv. Jeronima (*Vita divi Hieronymi*) otkrio je da je spis ispred bio dio Svetčeva životopisa.

Plod ljubavi prema starim natpisima koje je pronalazio uglavnom među ruševinama Salone djelo je *In epigrammata priscriptorum commentaris*. Djelo sadržava oko 140 natpisa s Marulićevim komentarima. Dio tog djela također je objavio Ivan Lucić (*Inscriptiones Dalmatiae, Venecija, 1673.*).

U rimskoj „Biblioteca Nazionale Centrale“ čuva se Marulićev autograf *Repertorium (Multa et varia ex diversis auctoribus collecta)*. Riječ je o djelu koje na način leksikona sadržava razne teme misli preuzete iz Svetoga pisma te kršćanskih i klasičnih autora. Djelo je otkriveno 1921., a tek je nedavno (1998. – 2000.) u tri sveska tiskano u Marulovu rodnom gradu.

Bilo bi zanimljivo znati sadržaj djela *De imitatione Christi*, koje je Marulić napisao oko 1507. te dao da se tiska, ali, nažalost, nije objavljeno. To djelo Marulić spominje u svojim pismima svomu izdavaču iz Venecije Jakovu Grasolariju. Možemo se samo nadati da će kakva sretna okolnost dovesti do pronalaska tog, barem po naslovu sudeći, intrigantnog djela.

Također se nadati da će „fortuna“ biti naklona u pronalasku sljedećih Marulićevih djela koje poznajemo samo po naslovima: *De vitio avaritiae divitiisque contemnendis liberalitatisque virtute; Questiones utriusque Testamenti; De pace Italiae carmen heroi-*

*cum; Poematon lib. 7; Psychiologia de ratione animae humane;*¹⁶ *Compendium Bibliae manu mea conscriptum atque compilatum; Compendium vitae apostolorum per Marcum Marulum; Marci Maruli Precepta per exempla sanctorum; Collibetus Marci Maruli; Sinonima et epitheta et Valerii Maximi Compendium;* te „eiusdem multa alia, que nondum sunt impressa“, kako piše sam Marulić u svojoj oporuci.¹⁷

2.1. Latinski stihovi

Marulić je možda ponajprije i ponajviše pjesnik, veoma plodan i raznovrstan. Njegov *opus* latinskih stihova još nije potpuno identificiran, a upravo njima zahvaljujući, njegovi su ga suvremenici prozvali „kršćanskim Vergilijem“. Splitski gradski kancelar Antonio Proculiano, imajući na umu *Davidijadu*, u jednome svom govoru (iz 1567.) reče da bi u Maruliću imali „kršćanskog i splitskog Vergilija“ da veliki dio njegovih stihova nije izgubljen za vrijeme vladanja kuge.¹⁸ Možemo stoga samo zamišljati što je sadržavao od Božićevića spomenuti *Poematon lib. 7*.

Ipak najčuvenije Marulovo djelo latinske poezije – tko zna kako – sačuvalo se. Riječ je o *Davidijadi*, religioznoj poemi ispjevanoj u 6765 heksametara podijeljenih u 14 pjevanja. *Davidijada* je pronađena 1952. u Nacionalnoj biblioteci u Torinu. Od svoga pojavka privlači pozornost neolatinista koji je drže veoma značajnom za proučavanje humanističkog latinитета ne samo u Hrvatskoj nego i u Europi. *Davidijada* je herojsko-religiozna poema, napisana alegorijskim ključem s poučno-odgojnom nakanom. Zanimljivo je da je *Davidijada* ispjevana u četrnaest pjevanja, a to je zbroj slova (brojeva) Davidova imena na hebrejskom.

Zanimljive sudbine i velike „fortune“ druga je Marulova latinska pjesma. Riječ je o pjesmi *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce* (*Pjesma o nauku Gospodina našega Isusa Krista na križu visećega*). Riječ je o naizgled kratkoj i

---

¹⁶ Čini se da je Marulić bio prvi koji je upotrijebio izraz „psihologija“. Usp. E. Scheerer, „Psychologie“, u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 7: P-Q, Basel, 1989., kol. 1599.

¹⁷ Usp. P. Kolendić, *Marulićeva oporuka*, str. 15.

¹⁸ Šime Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae, Tomus III (Annorum 1553-1571)*, Sumptibus Academiae Scientiarum et Artium, Zagrabiae, 1880., str. 226. Proculijanov govor iz 1567. iste je godine objavljen u Veneciji, a Ljubić ga donosi u cijelosti (str. 198–238).

jednostavnoj pjesmi, od samo 78 stihova, ali koja u sebi sadržava cjelokupnu kršćansku poruku i pouku. Napisana je u obliku dijaloga između kršćanina i propetoga Krista. Ona je remek-djelo asketske duhovnosti. Prvo samostalno izdanje doživjela je u Erfurtu 1514., a nakon toga je mnogo puta objavljena kao dodatak *Instituciji*. Prevedena je na hrvatski (pet puta), na engleski i češki (po dva puta), na španjolski, talijanski i slovenski. Veliki je uspjeh doživjela na francuskom s dvanaest prijevoda u 62 izdanja i to zahvaljujući sv. Luju iz Granade, velikomu duhovnom učitelju i svetcu, koji ju je stavio kao dodatak svojih čuvenih knjiga iz duhovnosti (*Memorial de la vida cristiana te Adiciones al memorial de la vida cristiana*) koje su prevedene na brojne europske jezike. *Carmen* je ušla i u razne antologije religiozne poezije, a posvećena joj je i posebna knjiga.¹⁹

Uza spomenute Marulić je napisao i brojne druge latinske stihove: himne, epigrame, prigodne pjesme, pjesme u čast svetica ili velikana itd. U novije vrijeme otkriveni su već spominjani *Glasgowski stihovi*. Riječ je o sto četrdeset jednoj (141), dužoj ili kraćoj, pjesmi od kojih je dio (11) već otprije poznat.

2.2. Hrvatski stihovi

Kad se spomenu Marulićevi hrvatski stihovi, misao odmah leti na *Juditu*. S pravom, dodajmo. *Judita* je drugo remek-djelo Marulove poezije. Ne samo zbog njezine važnosti za ukupno hrvatsko pjesništvo i književnost nego i zbog nutarnje pjesničke vrijednosti. U *Juditi*, kako napisa sam Marulić, hrvatski je narod dobio svoga Dantea.²⁰ U šest pjevanja, s ukupno 2126 dvanaesteraca, Marulić pjeva „storiju“ svete udovice Judite. Sastavio ju je u korizmi, u mjesecu travnju 1501., a objavljena je tek 1521. Zašto se čekalo dvadeset godina na njezino objavljivanje još se ne zna, a vjerojatno se ne će ni doznati. O *Juditi*, njezinoj vrijednosti i važnosti za hrvatsku poeziju, razvoj hrvatskog jezika itd., napisane su čitave biblioteke. Ovdje samo zaključimo mišlju V. Nazora, koju preuzimamo preko M. Tomasovića: „Kao što je Dan-

¹⁹ Usp. Charles Béné, *Sudbina jedne pjesme, Destin d'un poème, Destiny of a poem, Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce Marci Maruli*, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb – Književni krug, Split, 1994.

²⁰ Tako piše u *Prvom pismu* prijatelju Jerolimu Papaliću. Usp. *Sedam pisma*, I, str. 37.

te Alighieri u *Božanstvenoj komediji* iskušao i istodobno kanonizirao novi versifikatorski oblik, tercinu, to je izveo i Marko Marulić u *Juditi* uporabom *kvadrige*...²¹ Riječ je o jednome novom liku dvanaesterca koji je Marulov pronalazak.²²

Marulova je hrvatska poezija brojna i žanrovski raznovrsna. Tu nalazimo pjesme domoljubnog tona (*Molitva suprotiva Turkom; Tuženje grada Hjerozalima*). Poseban spomen zavrjeđuje poema *Dobri nauci* u kojoj, kroz 866 stihova, izlaže govor o grješnom i od Krista otkupljenom čovjeku. U istom je tonu napisana i pjesma *Stumačen'ja Kata* koja je u biti proširena adaptacija *Disticha moralia Catonis*. Marulić je zapravo pokršćanio 284 Katonova heksametra, ispisujući dvostruko više hrvatskih dvanaesteraca.

Juditi je slična, ali manje umjetničke vrijednosti, poema *Suzana*, sastavljena od 780 stihova kojima Marul versificira dio knjige proroka Danijela. Spomenimo osobito ganutljivu i teološki zanimljivu pjesmu *Svarh muke Isukarstove*. Kroz 676 stihova Marulić, pod snažnim utjecajem onodobne pučke pobožnosti, progovara o Kristovoj mucu. Kristovim otajstvima posvećeni su i stihovi *Od uskarsa Isusova; Isukarst govori grišnikom; Naslidovan'je Isukarsta*. Marulić je napisao i prekrasne stihove marijanske lirike (*Divici Mariji; Od začetja Isusova; Od uzvišen'ja Gospina*). Maruliću se redovito pripisuju i tri šaljivo-satirične pjesme (*Anka Satira; Spovidi koludric od sedam smrtnih grihov; Poklad i korizma*), no nema nikakvih dokaza da ih je zaista napisao.

2.3. Dramski tekstovi i hrvatska proza

Osim poezije Marul na hrvatskom ispisuje dijaloge, dramske tekstove te općenito prozu. No, kad je riječ o spomenutom, još se osjeća problem utvrđivanja autentičnosti nekih tekstova, jer je pred suvremenim istraživačima Marulićeva *opusa* na hrvatskom veliki posao oko atribucije određenih pronađenih, a neatribuiranih tekstova. Neki bi htjeli da su Marulovi, a neki ne. Razlozi *pro et contra* čine se jednako uvjerljivima. No, kako god bilo, postoje sigurno utvrđeni Marulićevi dijaloški, dramski i prozni tekstovi pisani na hrvatskom jeziku. Spomenimo samo neke. *Utih nesriće* poema je satkana od 370 stihova u kojoj se odvija dijalog

²¹ M. Tomasović, *Marko Marulić Marul*, str. 209.

²² Više o tome vidi: M. Tomasović, *Dva lika Marulićeva dvanaesterca, Colloquia Maruliana*, VIII (1999.), str. 33–44.

između razuma i čovjeka o bitnim životnim pitanjima: nesreći, smrti itd. Zanimljiv je svakako i dijaloški tekst *Od muke Isukarstove i odgovor* u kojoj se čovjek grješnik pita o razlozima Kristove muke i smrti na križu. Raspeti odgovara s dvanaest distiha, navodeći ljubav prema čovjeku grješniku kao razlog svoje patnje i smrti. Samo spomenimo dramski tekst *Prikazan'je historije svetoga Pafnucija*.

Osim dvaju pisama Katarini Obirčić, Marul je u hrvatskoj prozi ispisao uvode u pjevanja *Judite* te razne hagiografije (*Život sv. Ivana Karstitelja*; *Život sv. Jeronima*). Vjerojatno je iz njegova pera izišao i *Oficij blažene dive Marije* te barem neki od spisa iz tzv. *Firentinskog kodeksa*. Riječ je o desetak manjih tekstova starohrvatske proze na oko 120 listova (s kraja 15. ili početka 16. st.) koju jedan talijanski autor pripisuje Maruliću,²³ a što pobijaju neki domaći autori.²⁴ Iz usporedbe sadržaja Marulićevih latinskih djela, stila izlaganja, upotrebe likova i teoloških misli, mislimo da je Marulić autor barem jednog dijela spomenutog zbornika.²⁵

2.4. Marulić – prevoditelj

Marulov prevoditeljski rad nije privukao baš pretjeranu pozornost marulologa. Ipak, činjenica da je prevodio s više jezika i na različite jezike to zaslužuje. A prevodio je s latinskog na hrvatski, s hrvatskog na latinski, s talijanskog na latinski, s talijanskog na hrvatski. Zanimanje Marulića prevoditelja pobudila su nadasve djela koja su odgovarala njegovim nutarnjim nagnućima i sklonostima, to će reći nadasve religiozna djela. Među njegovim prijevodima susrećemo himne sv. Ambrozija, pjesme sv. Bernarda i Bonaventure, čuveno djelo *De imitatione Christi*

²³ Usp. Carlo Verdiani, *O Marulićevu autorstvu Firentinskog zbornika*, Čakavski sabor, Split, 1973.

²⁴ Usp. Dragica Malić, O Verdijanijevu pristupu Firentinskom zborniku, *Forum XV* (1976.) 9, str. 401–424; Milan Moguš, Je li Marulić autor Firentinskog zbornika?, *Radovi Zavoda za slav. filologiju*, 14, Zagreb, 1976., str. 46–51.

²⁵ Usp. M. Parlov, O Marulićevu autorstvu djela *Život sv. Ivana Karstitelja*, *Colloquia Maruliana*, XI (2002.), str. 443–457. *Život sv. Ivana Karstitelja* dio je *Firentinskog zbornika*. Držimo da smo donijeli uvjerljive dokaze u prilog Marulićeva autorstva, a vjerujemo kako bi se sličan postupak mogao ponoviti i za još neka od djela iz zbornika. U novije vrijeme opsežna istraživanja Marulićeve hrvatske proze obavio je Zvonko Pandžić, *Nepoznata proza Marka Marulića. O novootkrivenim i novoatribuiranim hrvatskim rukopisima*, Tusculanae Editiones, Zagreb, 2009.

Tome Kempenca te vjerojatno neka manja djela sv. Tome Akvinskog. Susrećemo i prijevode iz djela velikih talijanskih humanista Dantea i Petrarce.

S latinskog na hrvatski preveo je, uz dodatke vlastitih stihoa, dvije pjesme sv. Bonaventure: *Philomena* (Slavić) i *Laudismus de sancta cruce* (*Kontemplacion svetoga križa*). Od Bernarda je preveo tri manje pjesme (najčuvenija je *Jesu dulcis memoria*). No, bez sumnje Marulićevo je najvrjednije prevoditeljsko djelo prijevod zlatne knjige kršćanske duhovnosti *De imitatione Christi* (*Nasljeduj Krista*), koja se pripisuje Tomi Kempencu, a Marulić je u svome prijevodu pripisuje Ivanu Gersonu, „kanciliru pariškom“. Hrvatski je prijevod nastao 1500. s iznenađujućom vjernošću izvornom tekstu, što nije slučaj kod drugih prijevoda.

Zanimljivi su prijevodi talijanskih humanista. S talijanskog na latinski prepjevao je prvo pjevanje iz Danteova *Pakla*. Također s talijanskog na latinski preveo je završnu pjesmu Petrarčina *Kanconijera* (*Vergine bella*) u slavu Bogorodice. Zapravo, više je riječ o prepjevu negoli o prijevodu, jer na temelju 137 Petrarčinih stihoa on ih stvara 176, od kojih je dio očito vlastitog nadahnuća.

Na kraju samo spomenimo da je Marulić s hrvatskog na latinski preveo *Hrvatsku kroniku*, pod naslovom *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. *Hrvatska kronika* varijanta je čuvenog *Ljetopisa popa Dukljanina* koji govori o najstarijoj povijesti Hrvata.

Na kraju ovog sažetog prikaza Marulićevih djela moguće je nazreti raznolikost njegovih interesa i težnju k univerzalnomu, a što je bila značajka, *signum temporis*, renesansnog humanizma. Marulić je uistinu bio osoba s velikom sposobnošću sinteze među trima kulturama (latinskom, talijanskom i hrvatskom) koje su se susretale i prožimale na području na kojem je živio. Spreman učiti i naučiti on s velikom otvorenošću ide ususret talijanskom renesansno-humanističkom pokretu, a preko njega stječe ljubav prema antičkoj klasičnoj kulturi i književnosti. U školi Vergilija, Sedulija i Juvenka razvija se u autora velikog kršćansko-vergilijanskog epa. Istodobno Marul je pisac knjiga izrazito kršćanskog-katoličkog nadahnuća, tiskanih već u vrijeme inkunabula te prevedenih na sve važnije europske jezike, od Lisabona do Praga. Svojim je djelima odgojio brojne naraštaje redovnika i intelektualaca diljem Europe. S pravom mu pripada istaknuto mjesto u predtridentskoj katoličkoj obnovi, a time i u povijesti katoličke duhovnosti iz koje je *iniuria temporum* maknut.

3. MARULIĆEVA (O)PORUKA

Silvano Razzi (1527. – 1611.), talijanski pisac i monah, prevoditelj Marulićeva *Evandelistara* na talijanski, u popratnoj poslanici svoga prijevoda piše da se na prijevod *Evandelistara* odlučio jer je to “djelo dostojno da se uvijek nađe u rukama svih onih koji nastoje kršćanski živjeti i tako provesti ovaj zemaljski život da ne izgube nebeski i vječni”. Potom, presvijetloj gospođi Faustini Vitelli, kojoj posvećuje prijevod, živo preporučuje ovu “svetu knjigu”, jer “mnoge pobožne osobe, ne neuke i nepismene, nego učene i pismene, rekoše mi (a toga sam i sam svjestan) da se od svih djela koje su čitale u svojem životu, od nijednoga nisu toliko osjetili zapaljenima za duhovni život... koliko od ovoga”.²⁶ Iako se možda izrečene pohvale na račun Marulićeva *Evandelistara* mogu djelomično smatrati jezičnim stilom onog vremena i željom prevoditelja da pohvali djelo koje je odlučio prevesti, ipak mnogobrojna izdanja *Evandelistara* te brojne osobe, zaista učene i pismene (sv. Thomas More, sv. Petar Kanizije, Henrik VIII., i brojni drugi), koje su se njime služile, svjedoče o vrijednosti, osobito duhovnoj, Marulićeva djela. Nije riječ, dakako, samo o *Evandelistaru*, nego i o drugim djelima velikog Splitsanina. Razloge, slične ispred navedenima, iznio je i Remigio Fiorentino, prevoditelj *Institucije* na talijanski. Spomenimo da je *Institucija* doživjela prijevode na sve gotovo sve velike europske jezike te je objavljena u više od šezdeset izdanja. Objavljena je jedna adaptacija i na japanski. *Evandelistar* je također preveden na više velikih europskih jezika te je doživio desetke različitih izdanja. Veliki broj izdanja svjedoči o velikom zanimanju čitatelja za Marulićeva djela. I taj interes potrajao je gotovo dva stoljeća. Doista, nije pretjerano reći da je Marul svojim djelima odgojio generacije kršćana, osobito redovnika diljem Europe.

3.1. *Promicatelj duhovnosti ‘devotio moderne’*

Duhovnost koju Marulić živi, koju preporučuje drugima i koje je neumorni promicatelj, duhovnost je pokreta *devotio moderne*, ali u njezinu talijanskom ruhu; dakle, manje okrenuta

²⁶ Usp. *Evangelistario di Marco Marulo Spalatense, Opera veramente Euangelica. Diuisa in sette libri, sotto i titoli della Fede, Speranza e Charita*, Tradotto di latina in lingua Toscana dal Silvano Razzi, In Fiorenza MDLXXI. Posvetno pismo *All’illustrissima Sign. Faustina Vitelli*, nalazi se na početku izdanja i to na četiri stranice (bez paginacije).

sustavima molitava i meditacija, a više praktičnom življenju, osobito askezi. Opće značajke duhovnosti *devotio moderne*, uglavnom su i značajke Marulićeva *opusa*, bilo da je riječ o njegovim latinskim bilo o hrvatskim djelima. Samo podsjetimo kako je najznamenitije djelo duhovnosti *devotio moderne* djelo *De imitatione Christi*, ujedno najpoznatije, najprevođenije i najobjavljanije djelo kršćanstva, poslije Svetoga pisma. Marulić je na hrvatski preveo djelo *De imitatione Christi* u kojemu se sažima cjelokupna duhovnost *devotio moderne* i koje je najpoznatiji i najzreliji plod te duhovnosti. Kao izravni plod te iste duhovnosti jest i njegovo djelo *De humilitate et gloria Christi* (ovomu treba pribrojiti i drugo djelo *De imitatione Christi* koje je izgubljeno, nadamo se ne zauvijek). Njegova glavna latinska djela, *Evandelistar* i *Institucija*, svojim su sadržajem također snažno obilježeni *novom pobožnošću*. To vrijedi i za *Quinquaginta Parabolae*, *Dialogus de laudibus Herculis* te za *De ultimo Christi iudicio*. Kada tumači "istoriju svete udovice Judite" Marulić u biti provodi jedno od načela *devotio moderne*, a to je pisanje i tumačenje svetih Knjiga na narodnome jeziku. Isto vrijedi i za *Suzanu*, psalam *Miserere*, i brojne druge tekstove na hrvatskome.

Spomenimo neke od temeljnih značajki duhovnosti *devotio moderne*: izraziti kristocentrizam, osobito usredotočenje na Kristov zemaljski život, njegovu muku i smrt; ustrajno čitanje i meditiranje Svetoga pisma; poziv na trajno obraćenje; poziv na *profectus virtutum* – napredovanje u krepostima; središnja uloga kreposti ljubavi; veliko naglašavanje kreposti poniznosti i poslušnosti, čistoće srca itd.

Upravo ovo nabrojeno temeljne su značajke i Marulićeva *opusa*. Ovdje ne možemo iznijeti potanku analizu njegovih djela kako bismo potvrdili navedeno, no spomenimo samo nekoliko misli. U *Predgovoru* djela *De humilitate et gloria Christi* piše ovako: "Da bi sačuvao krotkost duha i neporočnost života te postojanost u podnošenju svake teškoće što je uzrokuju nedaće, za kršćanina – smatram – nema ništa korisnije nego svakodnevno razmišljati o patnjama Spasitelja našega i Gospodina Krista što ih je podnio za nas, i o samoj njegovoj smrti na križu."²⁷ Kristocentrizam je bez sumnje jedna od glavnih značajki cjelokupnog Marulićeva *opusa*. Marulić nam se predstavlja kao autor koji svu svoju pozornost usmjeruje prema *humanitas*

²⁷ M. Marulić, *O Kristovoj poniznosti i slavi*, Književni krug, Split, 1989., str. 57.

Christi – Kristovu čovještvu. Afektivna pobožnost i kontemplacija Kristova čovještva koje *nova pobožnost*, slijedeći nadasve spise sv. Bonaventure i Bernarda, predlaže svojim članovima, i kod Marulića postaju sredstva pristupa Kristovu božanstvu, tj. sjeđinjenju s Bogom. Marulić promatra Isusa Krista u otajstvima njegova zemaljskoga života te se nadasve zanima što ona znače *pro nobis – za nas*: “Radi spasenja ljudi Isus je – piše on –, sišao s neba na zemlju i od Boga postao čovjek. Radi nas je podnio napore, bdijenja i muke, radi nas je umro, radi nas je sišao u podzemlje, radi nas uskrsnuo, radi nas je na nebo uzašao. Najposlije, ništa nije ni rekao ni učinio što ne bi smjeralo na to da nam se podari vječno blaženstvo.”²⁸ Otajstvu Isusa Krista ne pristupa spekulativno i apstraktno, nego ga zanima nadasve Kristova povijesna osoba u njezinim otajstvima stanjima, koja postaju model – uzor kršćanskog života.

Među svim slikama kojima predstavlja otajstva Isusa Krista i njegova poslanja, Marulić osobito naglašava tri: *Christus Crucifixus*, *Christus Victor* i *Christus Iudex*. U Marulićevu poimanju ove tri slike odgovaraju trima stanjima Sina Božjega: Krist utjelovljeni (zemaljski), Krist uskrsnuli (nebeski) te Krist Sudnjeg dana (eshatološki). Dakako, riječ je o jedincatom otajstvu Isusa Krista koje je započelo njegovim utjelovljenjem, a dovršit će se posljednjeg dana, kada će se *Christus Victor* pojaviti kao *Christus Iudex*. No, prije je Spasitelj, iz svoje ljubavi prema čovjeku, trebao proći stanje *Crucifixusa – Raspetoga*. I taj lik središnji je u Marulićevim djelima, osobito u djelu *De humilitate et gloria Christi*, te, Marulićeva je poruka, ako kršćanin želi s Kristom nebeskim na nebu kraljevati, prije treba Krista raspetoga na zemlji nasljedovati.

Slijedeći duhovnost *devotio moderne*, Marulić predstavlja kršćanski život kao trajni *profectus virtutum* – napredovanje u krepostima, a što se ostvaruje preko nasljedovanja Isusa Krista. Slijediti Krista za Marulića znači gaziti Kristovim stopama, odnosno (pro)živjeti ono što je Krist živio te činiti što je on činio. Marulić to sažimlje u formulu: “Blago služi koji brižno slijedi stope svoga gospodara.”²⁹ Dakle, *imitatio humanitatis Christi* postaje konkretan put prema kršćanskom savršenstvu, a to je moguće jedino u neprestanom vježbanju u kreposnom životu.

²⁸ M. Marulić, *Evangelistar I*, Književni krug, Split, 1985., str. 326.

²⁹ M. Marulić, *O Kristovoj poniznosti i slavi*, str. 280.

3.2. Uloga Svetoga pisma

Kako bi se Krista moglo nasljedovati, potrebno ga je prije upoznati te spoznati što On od nas traži. Kristovu volju i samoga Krista otkrivamo u Svetome pismu. Zato svakidašnje čitanje Svetoga pisma i razmatranje Božje riječi za svakoga kršćanina postaju životna obveza koju se nipošto ne smije zanemariti. Krist je, tvrdi Marulić, "izvor i počelo svih kreposti". Jedino Njega upoznajući i Njega nasljeđujući, kršćanin se može nadati da će zadobiti nagradu života vječnoga. Dakako da uz svakidašnje čitanje Svetoga pisma, Marulić svojim čitateljima preporučuje i brojna druga sredstva nužna za duhovni život: sakramente (osobito ispovijed i sv. pričest), molitvu, bdjenja, milostinju, post, život u siromaštvu i poniznosti itd. Koristeći se navedenim sredstvima duhovnoga života, kršćanin je, smatra Marulić, na putu stjecanja kreposti koje ga suobličuju Isusu Kristu, a to je i cilj duhovnoga života, jer "koliko tko postigne potpuniju sličnost s Kristom nasljeđujući ga na ovome svijetu, toliko mu ima biti bliži u kraljevstvu nebeskom".³⁰

Primjećujući moralno nazadovanje svojih sugrađana i općenito vremena u kojem je živio, splitski humanist nastoji ponuditi odgovor preporučujući povratak na evanđeoski moral; moral koji on pronalazi na stranicama Svetoga pisma, u djelima crkvenih Otaca te osobito u životu onih čiji je život, smatra on, uspio, dakle, u životu svetaca, a danasve u životu vrhovnog modela kršćanskog života: u životu Isusu Kristu. Marulić nastoji, konkretnije rečeno, povezati praktični moral s duhovnim potrebama i zahtjevima svoga vremena, predstavljajući nasljedovanje Krista kao odgovor. Naime, primjeri iz života svetaca, kojima Marulić potkrepljuje svoj govor o pojedinim krepostima te potiče čitatelje da se ugledaju na spomenute svetce, nikada nisu zatvoreni u samima sebi, nego uče kako steći neku krepost koja kršćanina suobličuje Kristu. Tako kršćansko svjedočanstvo u Marulićevoj perspektivi postaje najučinkovitiji put evanđeoskog navještaja.

ZAKLJUČAK

Marulićevi spisi, s obzirom na njihov sadržaj, nisu izvorna teološka djela niti donose cjelovit duhovni nauk. Splitski humanista nije bio profesionalni teolog koji bi stvarao teološke sustave

---

³⁰ M. Marulić, *Evanđelistar I*, str. 119.

i razvijao vlastiti duhovni nauk. On je, rekli bismo danas, zauzeti kršćanski laik, koji ima temeljnu nakanu pozvati svoje čitatelje na obraćenje te im svojim savjetima pomoći u stjecanju kreposti kako bi se što više suobličili Isusu Kristu. Marulića nada sve zanima konkretni život sa svojim svakidašnjim problemima te ga u tom smislu zanima praktični kršćanski moral i praktična duhovnost okrenuta “vježbanju”, odnosno stjecanju kršćanskih kreposti. Njegova vizija kršćanskog života nije spekulativna, sistematska, opisna, a nije ni metafizička i introspektivna, nego je posve okrenuta akciji, činjenju, tj. stjecanju kreposti i spase-nju duše. Ona je dakle prije svega konkretna i egzistencijalna. U ovom smislu on se predstavlja kao promotor glavnih naglasaka duhovnosti *devotio moderne*.

Druga važna značajka Marulićeva *opusa* jest utemeljenost, nadahnuće njegova *opusa* na svakidašnjem čitanju Svetog pisma, što mu pomaže shvatiti kako se kršćanski život treba temeljiti poglavito na trima teologalnim krepostima, koje predstavljaju najčvršću i najužu povezanost kršćanina i Boga. Marulić ne pokušava izložiti sintezu kršćanstva niti iznijeti vlastito gledanje na određena teološko-moralno-duhovna pitanja. Drugim riječima, ono što najbolje označuje Marulića jest činjenica da se on predstavlja kao *vir ecclesiasticus*, zauzeti kršćanski laik čija je jedina briga ostati vjeran nauku Crkve. Svojim djelima on pokazuje da je erudit, ali kada je riječ o kršćanskim istinama, on se zadovoljava da bude tek odjek onoga što nalazi u Svetom pismu koje čita u skladu s crkvenom tradicijom (nahajnuje se osobito djelima sv. Jeronima, Augustina, Grgura itd.). Sadržaj svetih spisa ne pokušava izložiti vlastitim razglabanjima, nego dopušta da sami tekstovi progovaraju o pitanju koje izlažu. U svojoj širokoj erudiciji, o svetome i profanome, nalazi dopunska svjedočanstva koja još više pojačavaju božanski autoritet svetopisamskih knjiga. Iz istoga razloga, naš humanista ne oklijeva napasti, ponekad i oštro, one koji sumnjaju u istine koje je Bog objavio, a sadržane su u Svetome pismu.

Na kraju, možemo reći kako Marulić ne stoji samo na početku hrvatske knjige kao njezin začetnik i otac, nego se s punim pravom može reći da je Marul svojim životom i svojim djelima utkan u temelje onoga što bismo mogli nazvati “duhovnost hrvatskog naroda”, a što još čeka da bude otkriveno i obrađeno kako je dostojno i pravedno. A nadamo se da jednom i hoće!

500TH ANNIVERSARY OF MARKO MARULIĆ'S DEATH: MARUL'S SPIRITUAL LEGACY

Abstract

Spiritual heritage in the broadest sense of the word is all that is left behind by a person, generation, or nation, regardless of the value judgment about that heritage. In that sense, material achievements can be also called spiritual heritage since they are the fruit of the human mind, that is, the human spirit. In the narrower sense of the word, we can say that a person's spiritual heritage is a legacy that is inspired by the culture in which the person lived and that has influenced the culture of future generations. In this narrower sense, the very example of life is presented as heritage because someone can be a challenge and a source of inspiration for new generations with the example of his life. The lives of prominent persons, for example the persons that Christians call saints, are an example of this kind of heritage.

We can apply all three mentioned types of spiritual heritage to Marko Marulić (1450-1524). Namely, he left behind numerous works, some of which we could not count as spiritual heritage, at least of the Christian type in the narrower sense of the word (for example, part of the so-called Glasgow verses). At the same time, Marulić left behind the works that already served his contemporaries as a source of inspiration for a better life. Here we think especially of the Evangelistar and the Institution, but also of other works of Christian inspiration that have been published and translated into several European languages. His works were read by kings and bishops, saints and sinners, learned and less learned. For almost two centuries, Marul has inspired, challenged and encouraged entire generations of lay believers, monks and priests. In the end, as his contemporaries tell us, Marulić lived a truly saintly life, so that he not only died renowned for holiness - in fama sanctitatis - but became a challenge and inspiration for his contemporaries and future generations for a more humane and better life.

Marulić's spiritual heritage had a special echo among the people he belonged to and was proud of. In the nineteenth century he was called the "father of Croatian literature" (Ivan Kukuljević Sakcinski), and in the twentieth, under a foreign heel, Marul slowly sank into oblivion. It was to be hoped that with the

establishment of the Croatian state Marulić would become for the Croats what Dante was for the Italians or Goethe for the Germans. But we don't seem to know what to do with Marulić, so we ask ourselves: Should he be expelled from school textbooks or should he remain? We ask ourselves: What can Marulić offer to new generations, not realizing that in their history Croats, from a value point of view, have never had such a prolific and good author who raised generations of Europeans with his works and who still has something to offer to new generations, if not Europeans, then at least to his Croats.

Keywords: Marulić, spiritual heritage, opus, translations, reception, Christianity.